

ARCHÍVUM

1973, LACAN BUDAPESTEN*

Jean-Jacques Gorog

1973-ban járunk. Lacan elhatározta, hogy felkeresi a régi pszichoanalitikus nemzedék egyik utolsó, hivatását még mindig aktívan gyakorló analitikusát, Hermann Imrét.¹ Ez egyben alkalom arra is, hogy Budapestre látogasson s megnézzze, mi maradt meg elevenen még abból, ami a freudi mozgalom első éveinek fontos központja volt, s mi maradt meg Ferenczi a Ferenczi által adott lendületből? Emlékeznünk kell, hogy Kun Béla és a kommunisták 1919-es átmenetei hatalomátvétele után létrehoztak egy pszichoanalitikai tanszéket, amely teljesen eredeti kísérlet volt, s amelyet csak 1968-ban, Vincennes-ben újíttak fel az egyetem kebelén belül. Egyébként e figyelemre méltó sajátosságok következtében a pszichoanalízis helyzete Magyarországon kissé másképp alakult, mint a vasfüggöny mögé szorult többi országban.

1956?

A kérdés akkor merült fel, amikor valaki felajánlotta a választ: ez esetben tolmácsunk, aki elmondta, milyen nehézségekkel kerül szembe az, aki pszichoanalitikus gyakorlatot akar kezdeni hazájában, kitéve magát a hivatal packázásainak... Köztudott, hogy Lacan nem gyanúsítható határtalan rokonszenvvel a keleti rezsimék iránt. De azt gyanította, hogy a szubjektum mindig felelősséggel tartozik. Talán ezzel magyarázható az itt következő, kissé meglepő párbeszéd:

"És 1956-ban?"

- Börtönben voltam.

- Nocsak! Maga szereti a börtönt?"

Az ember azt hihette volna, hogy a dolgok ennyiben is maradnak. De akkor rosszul ismernénk Lacant. A probléma újra előkerül majd, alighanem épp annyira saját mihez tartás végett, mint annak az embernek a kedvéért, akinek funkciója a figyelés és a fordítás volt.²

Kétségkívül azért, hogy a lecke hasznosabbnak bizonyuljon, határozottan ragaszkodott a témához, s ebben akarva-akaratlan is az irónia jelét láttam. A demonstráció voltaképpen karikatúrisztikus dimenziót kapott, Hermann Imre személyében – akkoriban alighanem ő volt az a pszichoanalitikus, aki a leghosszabb praxissal rendelkezett: az 1914-es háborútól egészen néhány évvel azelőttig.³

* A cikk eredeti címe: 1973, Lacan à Budapest. La lettre mensuelle. École de la cause freudienne, sept. oct. 1991. 5-7. o.

Lacan ugyanezen, 1956-ra vonatkozó kérdésére a válasz nyugodt mozdulatlanságának szellemében érkezett: „1956-ban semmit. De attól kezdve a tanítási tevékenység könnyebbé vált.” Azaz: a közéletből soha semmi sem befolyásolta magánéletét.

Lacan két ajándékot hozott az idős embernek, két könyvet: az első Hermann műve volt, *Az ember ősi ösztönei*, amelyet épp akkor fordítottak le franciára.⁴ Szerencsés véletlen volt, mert a francia kiadó még nem küldött neki példányt a könyvből. A második könyv Lacan írásainak gyűjteménye, az *Écrits* volt. Hermann Imre azt mondta, emlékszik első találkozásukra az 1936-os marienbadi kongresszuson, s ott Lacan előadására a tükör-stádiumról.⁵

Szégyenérzés és megkapaszkodás

Az egyik lefolyását tekintve tipikus beszélgetés során Lacan arról igyekezett beszámolni Hermann-nak, hol tart szemináriumai során – az *Encore* idején vagyunk –, megmutatva, milyen mértékben tud számot adni a Másik kódjáról. Meglepető volt a kontraszt aközött, amit én abból (az *Encore*-szemináriumából) érteni véltem, és az összefoglaló között, amelyet ő adott róla a „megkapaszkodási ösztön” fentalálójának. Lacan szerint két különböző faj létezik, a férfi és a nő, mivel ők beszélnek, szemben a majommal, amely akár hímnemű, akár nőnemű, egyetlen fajt alkot.

Ezután került sor arra a kérdésre, amely Lacant különösen érdekelte *Az ember ősi ösztöneiben*: a szégyen kérdésére. Korántsem véletlenül hozta ezt fel, ahogy a *Séminaire*-ben tárgyalt elemeket sem véletlenszerűen válogatta ki. A szégyen Hermann felfogása szerint a bolondját járhatja a megkapaszkodási ösztönrel, amelyről meg kell jegyeznünk, hogy az a részletösztonökhöz sorolható olyan ösztön, amelyben az, amit a kéz meg tud ragadni, az elveszített tárgy funkcióját tölti be. Noha Hermann e fogalmat megkülönbözteti a majom hasonló ösztönétől oly módon, hogy az embernél egy viszonylagos kielégületlenséggel járó megkapaszkodási gátlást tételez fel, az ember és az állat közti különbséget nem határozza meg minőségileg. A szégyen ezzel szemben azonnal úgy jelenik meg, mint aminek nincs megfelelője az állatnál. Néhány fontos megjegyzés bukkan fel ezzel kapcsolatban: *"a szégyen élménye az ajúláshoz hasonlít"*, vagy *"a szégyenkező szeme földre szeggyődik"* (191. o.). Pontosabban: a szégyenkezés *"megparancsolt indulat, és a parancs alárendeltséget, rabszolgaságot követel"* [...] *ez a szeméhség eltárgyasítása"* (192. o.). Az eltárgyasítás számunkra a lacani „objekt a-p” idézi fel. Hermann ezt „sajátos szociális szorongásnak” nevezi, mivel a szégyenérzés nem egy másik embertől választja el a szubjektumot, hanem a csoportból zárja ki. De nincs köze ahhoz, amit Hermann elszakadásra törekvésnek nevez, s ami csak a megkapaszkodási ösztön elhárításaként alakul ki. Más regiszterbe tartozik, hogy *"a szégyenérzés csaknem nagyobb, ha a szülők, testvérek, osztálytársak követtek el valamit, mint amikor a szégyenkező maga a hibás"* (196. o.). E ponton észrevehetjük a jelentő dimenziójának megjelenését. Lacan *Az ember ősi ösztöneinek* a szégyen és a szemérem közötti különbségeivel foglalkozó fejtegetéseiről faggatja Hermann. A válasz a hangsúlyt fallikus dimenzióra (kasztrációra) helyezi, amely a szégyenérzetben jelentkezik. Lacan arra kéri, hogy pontosítsa a szégyenérzésnek és a felettes énnel a könyvben vázolt viszonyát: *"a szégyenérzés még kérlelhetlenebb a büntudatnál. A büntudatot le lehet vezekelni, de a tény, ami a szégyenérzést ká váltotta, sohasem halványul el..."* (199. o.)

Tegyük hozzá: mivel a szégyen csak a szubjektumot fogva tartó jelentők hálóján keresztül válik a szubjektum ügyévé.

Remélem, érzékeltetni tudtam e magánvita komolyságát, s Lacan kérdéseinek élességét.

JEGYZETEK

1. Hermann Imre 1889-ben született és 1984-ben halt meg, 95 éves korában (*J.-J. Gorog jegyzete*).
2. Lacan tolmácsa budapesti útján és a Hermann Imrével folytatott beszélgetésen Mérei Ferenc volt (J.-J. Gorog és Mérei Vera személyes közlése – *A szerk.*)
3. Hermann élete végéig praktizált (*A szerk.*).
4. Hermann Imrének *Az ember ősi ösztönei* című munkája először 1943-ban jelent meg (Budapest, Pantheon). A francia kiadás anyagát (*L'instinct filial*, Denoël, Paris, 1972. Ford. Georges Kassai), Hermann kibővítette, s ez a kibővített kiadás jelent meg magyarul 1984-ben (Budapest, Magvető, sajtó alá rendezte V. Binét Ágnes, az utószót írta Nemes Livia). A J.-J. Gorog cikkében szereplő Hermann-hivatkozásoknál ennek a kiadásnak az oldalszámait adtuk meg (*A szerk.*).
5. Lacannak a tükör-stádiumról szóló tanulmányát lásd jelen számunkban (*A szerk.*).